

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА РАДА

Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ
НА ЗАКАРПАТТІ
В ОБ'ЄКТИВІ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ

до 100-річчя проведення
перших демократичних парламентських виборів у регіоні

Ужгород – 2024

УДК 352/353(477)(09)+324"1924":930.253

Витоки демократичного врядування на Закарпатті в об'єктиві архівних джерел: до 100-річчя проведення перших демократичних парламентських виборів у регіоні / упорядн. й авт. передм. Маріан Токар і Юрій Данилець; НДІ політичної регіоналістики УжНУ. Ужгород, 2024. 28 с., іл.

Видання присвячене 100-річчю від часу проведення на Закарпатті перших демократичних парламентських виборів (16 березня 1924 р.), які ознаменували впровадження в регіоні режиму демократичного врядування, традиції якого продовжуються й сьогодні.

У виданні поміщені вибрані тематичні фотодокументи й описи оригінальних матеріалів, які зберігаються у фондах Національного архіву Чеської Республіки в Празі, Державного архіву Закарпатської області, Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Тиводара Легоцького та сектора краєзнавчої літератури «Карпатика» Наукової бібліотеки УжНУ.

Упорядники видання й автори передмови:

Маріан ТОКАР, директор Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики УжНУ, доктор наук з державного управління, кандидат історичних наук, краєзнавець;

Юрій ДАНИЛЕЦЬ, доцент кафедри археології, етнології та культурології Ужгородського національного університету, кандидат історичних наук, краєзнавець.

Архівні джерела з описом надали:

Давід ГУБЕНИЙ, доктор філософії, архівіст Національного архіву Чеської Республіки в Празі (м. Прага, Чеська Республіка);

Михайло МІСЮК, директор Державного архіву Закарпатської області (м. Ужгород, Україна);

Михайло ДЖАХМАН, завідувач відділу новітньої історії та «Меморіального музею-кімнати А. Волошина» Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Т. Легоцького (м. Ужгород, Україна);

Марія ЧОРНИЙ, завідувачка сектору краєзнавчої літератури «Карпатика» Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету (м. Ужгород, Україна).

© Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики УжНУ, 2024

© Маріан Токар, Юрій Данилець, упорядкування й передмова, 2024

ISBN 978-617-596-366-1

Витоки демократичного врядування на Закарпатті в унікальних архівних документах

Після закінчення Першої світової війни Закарпаття увійшло до складу новоствореної Чехословацької Республіки й отримало офіційну назву – Підкарпатська Русь. Політичний розвиток нової держави мав усі характерні риси демократичного суспільства, що перш за все виражалось в дієвості плюралізму, опорі на законодавчі ініціативи, практиці політичного рівноправ'я. Це був новий досвід і для регіону.

Упродовж 20 – 30-х років ХХ століття прояви політичного плюралізму набули ефекту безпосередньої участі в політичній еволюції держави її громадян. Підкарпатська Русь також опинилася в епіцентрі політичних перетворень, суспільних трансформацій і отримала шанс на участь у державотворенні. Однак процес залучення місцевих громадян до державного розвитку проходив крізь призму представницької демократії, посередниками якої виступали політичні партії. Багатопартійна система, яка мала як позитивні, так і негативні ознаки, підживлювала політико-правовий організм тогочасної держави, сприяла більшій інтеграції громадян до суспільно-політичного життя. Саме активність місцевого населення засвідчує реальні можливості участі у виборах до вищих органів влади та впливу на сталий розвиток демократичного врядування.

У міжвоєнний період у регіоні вибори до чехословацького парламенту проводилися чотири рази (1924, 1925, 1929, 1935 роки) і один раз до крайового Союму Карпатської України (1939 рік). Це була серйозна перевірка спроможності громадян вплинути на політичну систему, урядову політику щодо Закарпаття тощо. Ось перша така спроба й була здійснена 100 років тому. Це були довибори після виборів до парламенту 1920 року, які пройшли без Закарпаття. Адже тоді побутувала думка, зокрема в чеському політикумі, що місцеві громадяни ще не готові до них. Це було несправедливе й спекулятивне переконання, яке все ж не змінило тогочасну ситуацію. А проведені вибори стали яскравим показником впливу політичних організацій на населення краю з одного боку, а з іншого – суттєвим прикладом залучення його до політичного життя. І хоча вибори до місцевих органів влади проходили роком раніше, вони не мали такого відчутного ефекту як перші парламентські вибори 16 березня 1924 року, що стали дебютним випробуванням для громадян, які вперше

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

на такому рівні отримали право виборчого голосу. Ці події й легалізували процес впровадження на Закарпатті режиму демократичного врядування.

Незважаючи на існування всіх демократичних формальностей у політичному інституціоналізмі Чехословацької Республіки, реальність впровадження їх у життя була далекою від ідеалу. Конституційна хартія серед правових норм чітко зафіксувала представництво Підкарпатської Русі в парламенті відповідною кількістю депутатів згідно з виборчою системою держави. Однак, чехословацька політична влада довгий час зволікала з проведенням виборів у Підкарпатській Русі. Як проголошував виборчий закон, вибори у краї повинні були відбутися у липні 1920 року, тобто не пізніше 90 днів після їх проведення в інших землях Чехословаччини. За Підкарпатською Руссю було закріплено окремих 23 округ по виборах до парламенту, і окремих 13 виборчих округ по виборах до сенату. Проте, упродовж 1919 – 1923 років на території Підкарпатської Русі було впроваджено механізм військової, а згодом цивільної диктатури. У регіоні працювали представники міністерської ради Чехословацької Республіки, які й готували підґрунтя для реалізації основ парламентської демократії, відбувалася адаптація до нових суспільно-політичних стандартів.

Проведення парламентських виборів 1924 року в демократичний спосіб за тогочасними законодавчими мірками й запустили системний процес впровадження на Закарпатті режиму демократичного врядування, традиції якого продовжуються й сьогодні. Відповідно до положення це дало можливість обрати дев'ятьох представників краю до парламенту (*Андрій Гагатко, Йозеф Гаті, Ендре Корлат, Іван Куртяк, Іван Мондок, Яромир Нечас, Микола Сидоряк, Емануель Шафранко, Василь Щерецький (відмовився, його замінив Йосиф Камінський)*) і чотирьох до сенату (*Іван Боднар, Ендре Чегі, Ференц Еґрі, Бейла Рішко*).

Загалом, результати цих парламентських виборів показали реальну спроможність тих чи інших політичних партій впливати на суспільно-політичне життя регіону. Процес демократичного плюралізму мав об'єктивно позитивний характер, а приклад практичної реалізації демократичних повноважень крізь призму участі широких верств населення у виборчих процесах, піднімав на високий рівень можливості демократичного парламентаризму в тогочасних умовах. Для громадян цей час став періодом демократичного вишколу, усвідомлення цінни свободи слова, вибору і діяльності на благо свого рідного краю.

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Поряд із виборчою процедурою чехословацька влада намагалася активно впроваджувати в республіці й основні принципи свободи совісті (1) та міжнаціональної толерантності (2). До першого принципу слід віднести пропаганду права вільного переходу з однієї конфесії в іншу, відокремлення церкви від держави і школи, встановлення рівноправності всіх конфесій у всіх сферах суспільного життя. Демократія проголошувала вільний вибір віросповідань, будівництво релігійних споруд, створення й функціонування громадських об'єднань. Не тільки вірники, а й духовенство отримали доступ і до політико-партійної діяльності: вони могли бути членами й управлінцями громадських організацій та політичних партій, брати участь у виборчих процесах різних рівнів, обиратися до органів влади. До другого принципу необхідно віднести гарантування всім національностям рівності прав і свобод, що стосувалося освітньо-культурної та громадсько-політичної діяльності. Це створило можливість легального функціонування громадських організацій та політичних партій національних меншин республіки. Останні стали яскравими виразниками політичних запитів та інтересів етнонаціональних спільнот, відкрили їм шлях до влади, до практики урядування, участі у демократичних виборах різних рівнів тощо.

Отже, 100 років тому на Закарпатті усі громадяни регіону разом залучилися до витоків демократичного врядування. Названі обставини стали тут унікальною регіональною особливістю міжвоєнного періоду й витворили своєрідний регіональний феномен прихильності до демократизму й толерантності серед місцевого населення, який став його ментальною традицією. Тож традиціям жити й далі!

У наш час українці захищають свою державу і демократію зі зброєю в руках. Україна стоїть на захисті європейської демократії. І цей виклик яскраво показує, наскільки вагомими є людське життя, свобода і повага до думок, поглядів, дій, вибору. Адже правова держава й громадянське суспільство можуть існувати тільки завдяки захисту загальнолюдських цінностей, які співзвучні з демократичними цінностями. Надзвичайно важливу роль тут відіграють плюралізм та багатопартійність, активні політичні партії, що виражають інтереси різних соціальних спільнот і тісно з'єднують суспільство з державою. Історія й сучасність доводять, що на шляху до цього – перевірка громадянською відповідальністю. А демократичні вибори дають саме таку можливість...

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

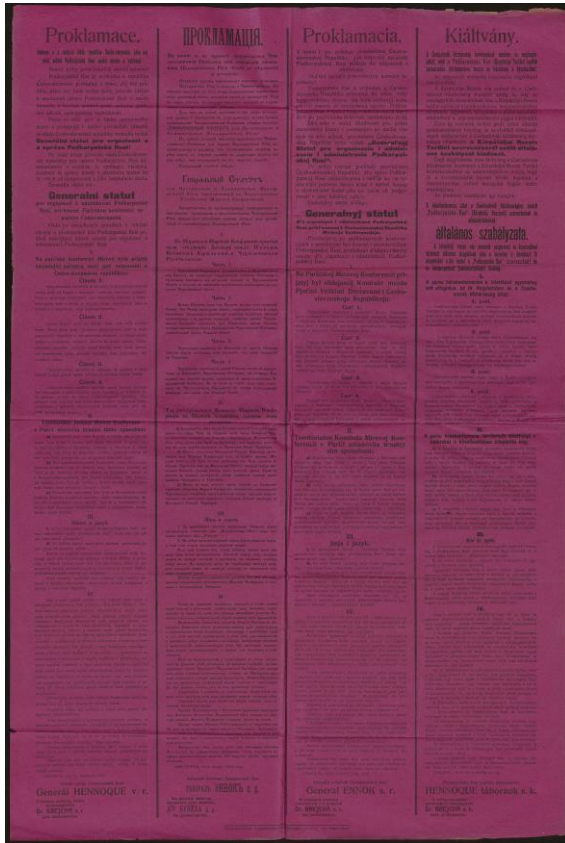
У даному виданні подано вибрані тематичні фотодокументи й описи оригінальних матеріалів, які зберігаються у фондах Національного архіву Чеської Республіки в Празі, Державного архіву Закарпатської області, Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Тиводара Легоцького та сектора краєзнавчої літератури «Карпатика» Наукової бібліотеки УжНУ. Завдяки цим архівним та бібліотечним центрам збережено унікальні свідчення тогочасних суспільно-політичних перипетій, проблем і переваг розвитку тогочасної демократії, участі громадян у різноманітних регіональних та загальнодержавних процесах. Усі представлені джерела об'єктивно ілюструють перші кроки місцевого населення у впровадженні в регіоні режиму демократичного врядування, участі в розбудові багатопартійної системи та виборчих процедурах.

Публікація презентованих у буклеті документів є символічною і далеко не повною. Бажаючи ж їх досліджувати більш детально чи просто ті, хто зацікавлені у ознайомленні з цінними артефактами того часу, можуть звернутися до названих архівних і бібліотечних фондів із відповідним запитом. Водночас, ми закликаємо краєзнавців, істориків, інших дослідників історії, культури та традицій, вивчати, аналізувати і популяризувати цікаві сторінки минулого регіону, описувати й пропагувати самобутні особливості регіонального розвитку тощо.

Збережені на архівних та бібліотечних полицях унікальні джерела є об'єктивними свідками тогочасних подій, які визначали долю Закарпаття та його місцевих жителів щонайменше в міжвоєнному періоді, а відголоски цих самоврядних демократичних традицій відчутні і до наших днів. І багато в чому – саме завдяки цим архівним документам можемо сьогодні вшановувати 100-річчя від часу проведення на Закарпатті перших демократичних парламентських виборів, які засвідчили зародження демократичних традицій врядування, що успішно продовжуються й сьогодні на рівні територіальних громад і управлінських центрів та депутатських корпусів різного рівня.

Маріан ТОКАР, Юрій ДАНИЛЕЦЬ

Давід ГУБЕНИЙ: ФОНДИ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВУ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПРАЗІ представляють...

Плакат, що знайомить населення Підкарпатської Русі з Генеральним Статутом для Устрою і Управління Підкарпатської Русі.

Першою адміністративною інструкцією, призначеною безпосередньо для Підкарпатської Русі, став Загальний статут для організації та управління Підкарпатською Руссю, яка внаслідок рішення Паризької конференції увійшла до складу Чехословаччини. Цей документ був затверджений чехословацьким урядом восени 1919 р., який, однак, взагалі не був опублікований у Збірнику законів і постанов. Він був виданий лише як проголошення військового командувача Еннокка, але являв собою спробу поєднати реальність і правові норми в функціональне ціле. Крім того, він містив дослівну транскрипцію статей Міноритарної угоди. Внаслідок згаданої фрагментації місцева офіційна мова не могла бути визначена, а організація державного управління всюди послідовно описувалася як тимчасова. Не видання статуту у формі закону чи принаймні урядової постанови зустріло критику навіть з боку чехословацьких юристів. Генеральний статут змінив назву країни – колишня Карпатська Русь стала Підкарпатською.

NA, f. Ministerstvo vnitra I. – stará registratura, kart. 812, sign. 1/16/76, manipulační období 1925–1930.

Адміністратор Ян Брейха на фото 1920 р.

На своєму засіданні 29 липня 1919 р. празький уряд обговорював поза порядком денним питання про керівництво цивільною адміністрацією на Підкарпатті. У той час вона уповноважила міністра внутрішніх справ «надіслати д-ра. Яна Брейха до контракту» з тим, що «відрядження інших чиновників для адміністративної роботи в Карпатській Русі було б можливе після попередньої поради з Др. Брейхом, до якого вони будуть приписані писарями».

NA, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 275, sign. B1921/6, manipulační období 1921–1930.

Референт Йозеф Брусак на фото 1919 р.

Ян Брейха мав у своєму розпорядженні ще одного потужного експерта – Йозефа Брусака. 5 червня 1920 р. було призначено наступника Брусака, міністерського

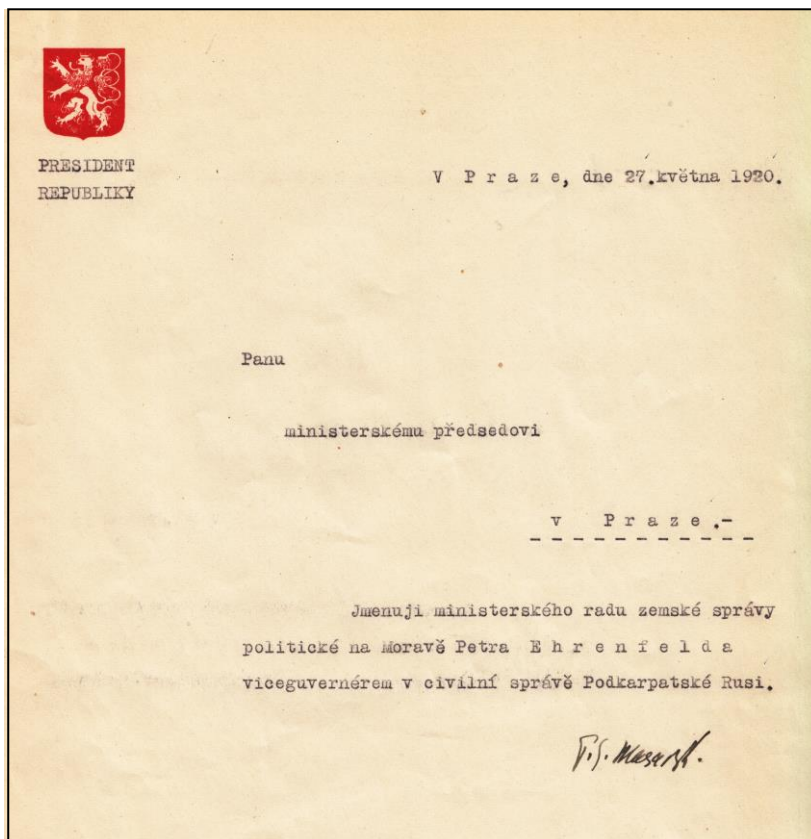

радника Франтішека Благу, який обійняв посаду 13 червня. У своїй першій ситуаційній доповіді з Підкарпатської Русі він прокоментував здібності свого попередника Я. Брусака: «Я не можу не згадати при цьому стані, в якому я застав адміністрацію по своєму прибуттю. Мій попередник, міністр-радник Брусак, за короткий час перебування в Підкарпатській Русі довів, що він є першокласним організатором. Хоча з огляду на повну відсутність політичної бюрократії в Чехії та відсутність русинської інтелігенції взагалі, організація місцевої адміністрації була надзвичайно важкою справою, мій попередник зумів забезпечити, щоб політичні установи в Підкарпатській Русі, доки вона була не під румунською окупацією, були укомплектовані надійними чиновниками, з яких майже всі, хоч здебільшого прибули сюди без попереднього політичного досвіду, є першокласними чиновниками. Виконуючи це надзвичайно важке завдання, мій попередник здобув надзвичайні заслуги для Підкарпатської Русі».

Виконуючи це надзвичайно важке завдання, мій попередник здобув надзвичайні заслуги для Підкарпатської Русі».

NA, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 4988, sign. B3179/30, manipulační období 1931–1940.

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

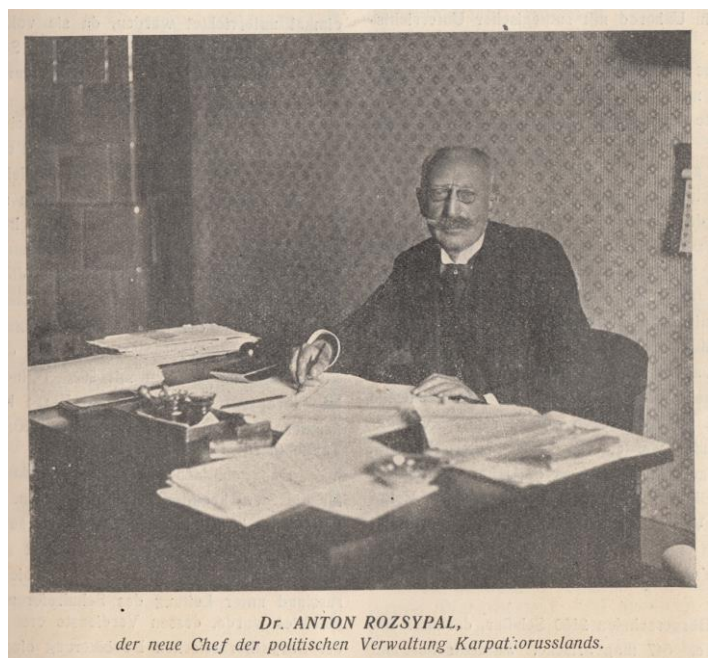
Доповідь президента республіки прем'єр-міністру про призначення віце-губернатора цивільного управління Підкарпатської Русі.

Ще однією званою особою на чолі створеної державної адміністрації став Петер Еренфельд, досвідчений чиновник з Моравії, який продовжував розбудову державно-управлінського апарату, зіткнувшись із багатьма важкими випробуваннями. NA, f. *Předsednictvo ministerské rady*, kart. 656.

Віце-губернатор Антонін Розсипал.

Антонін Розсипал отримав визнання як окружний губернатор у Кладно під час загального страйку в грудні 1920 року. Завдяки надзвичайним управлінським здібностям він став наступним головою цивільної адміністрації після П. Еренфельда, яку також успішно очолював упродовж більшої частини міжвоєнного періоду. А.Розсипал головним чином прагнув соціально-економічного розвитку країни. Місцеві політики не могли конкурувати з його адміністративним і загальним світоглядом.

NA, f. *Ministerstvo vnitra I. – prezidium* (AMV 225), sign. 225-187-4.

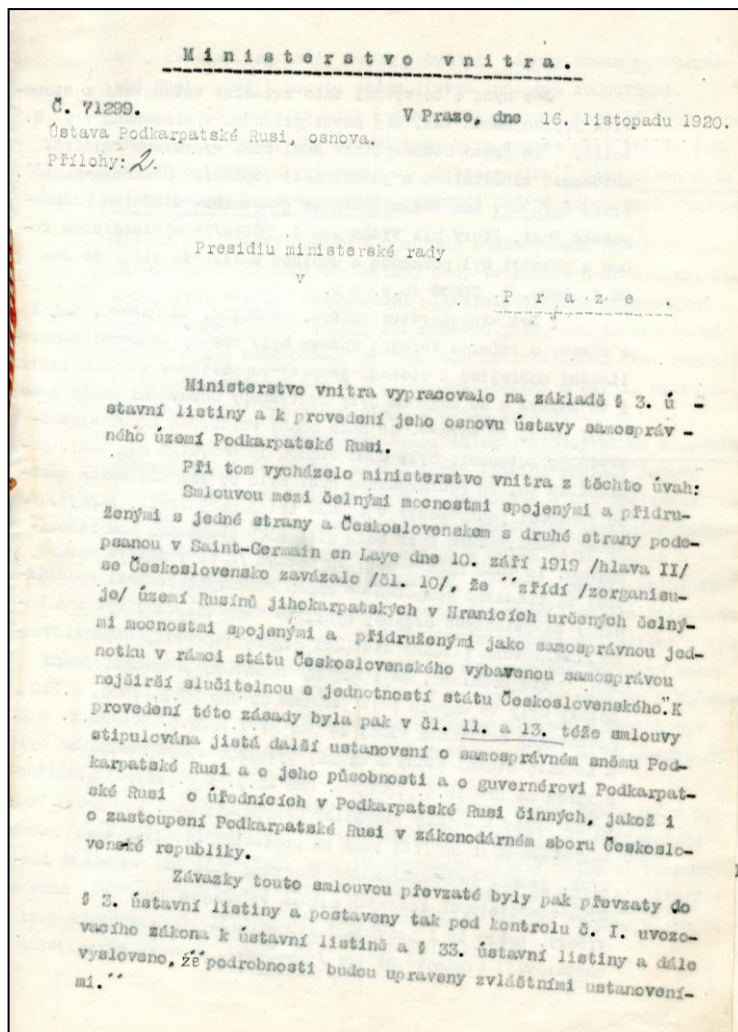

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Політик Яромир Нечас на фото 1923 р.

Серед найбільших чехословацьких знавців Підкарпатської Русі був Яромир Нечас, спочатку чиновник-службовець, а згодом депутат і міністр. Відомий партійний лідер. Під час своєї службової кар'єри він безпосередньо працював на Підкарпатській Русі та боровся за її загальний розквіт. Крім того, він був автором декількох статей про Підкарпатську Русь.

NA, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 7769, sign. N290/2, manipulační období 1941–1950.

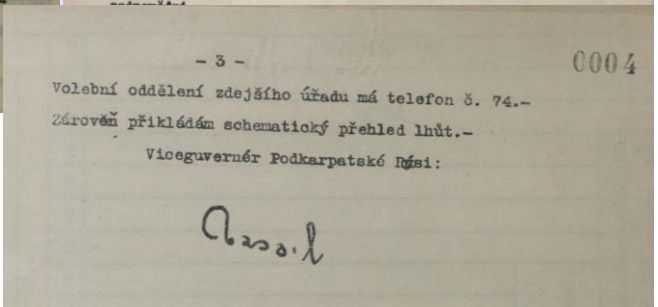
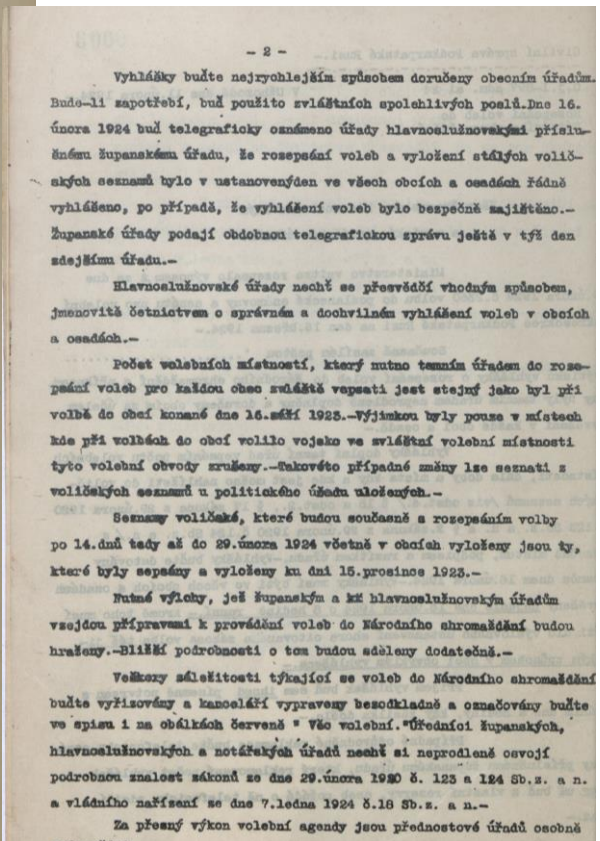
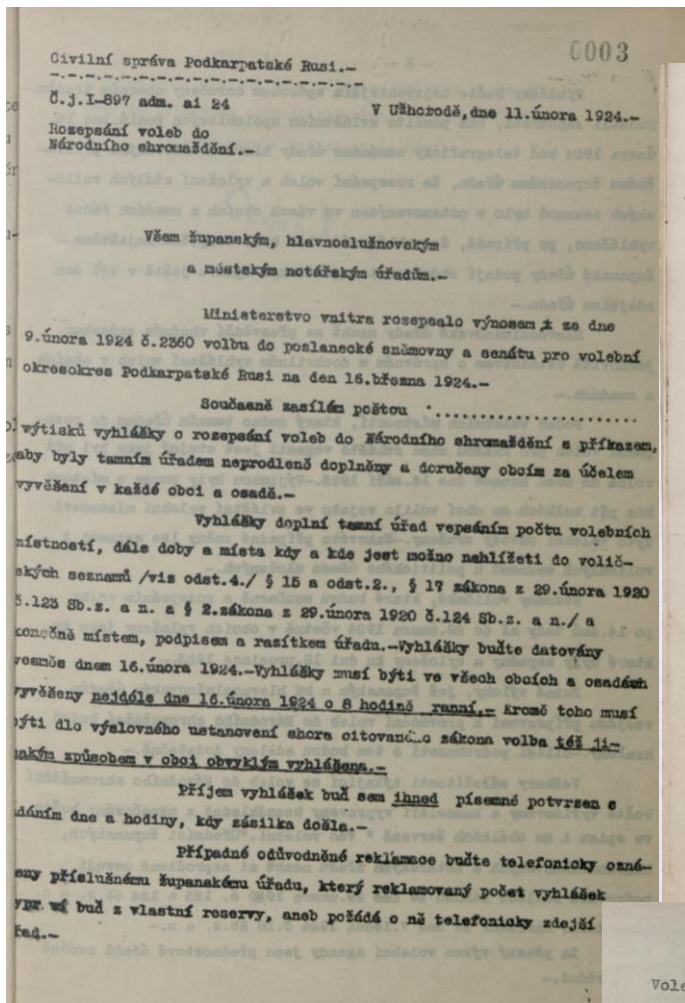
Нездійснений проєкт Конституції Підкарпатської Русі.

Оскільки в міжнародних та конституційних документах говорилося про автономію Підкарпатської Русі, міністерство внутрішніх справ також підготувало таку пропозицію.

Однак політичні та безпекові реалії не дозволяли його реалізувати з декількох причин – мовні конфлікти, внутріполітичні заворушення та геополітичні ігри навколо регіону.

NA, f. Předsednictvo ministerské rady, kart. 1856, sign. 401/368.

Михайло МІСЮК: ФОНДИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ представляють...

Циркуляр Цивільного управління Підкарпатської Русі в Ужгороді про порядок проведення виборів до палати депутатів і Сенату

Національних Зборів ЧСР. 11 лютого 1924 р., м. Ужгород

Міністерство внутрішніх справ своїм розпорядженням від 9 лютого 1924 р. № 2360 призначило вибори до Національних Зборів ЧСР для виборчого округу Підкарпатська Русь на день 16 березня 1924 р. Далі в Циркулярі йдеться про висилку поштою зразків відповідних, видрукованих у друкарні, оголошень, які необхідно вивісити в кожному селі. Вони мають бути датовані 16 лютого 1924 р. і вивішені не пізніше 16 лютого о 8 годині ранку. У Циркулярі обговорюється порядок роботи жупанських і окружних (районних) управлінь та виборчих дільниць, а також стандарт списків виборців.

ДАЗО. Ф. 63, оп. 1, спр. 493, арк. 3-4.

HIRDETMÉNY

a nemzetgyűlési választások kiírásáról.

A belügyminiszterium a hivatalos lapokban 1924. évi február hó 16-án kelt rendeletével a képviselőházi választási rendtartás valamint a szenátus összeállításáról a jogerejéről szóló törvény alapján Podkarpatszka Ruszban kiírta a választásokat a Csehszlovák köztársaság nemzetgyűlésébe.

A választások a nemzetgyűlésbe és a szenátusba 1924. évi március hó 16-án lesznek megtartva.

A képviselőházba 9 képviselő és a szenátusba 4 szenátor lesz választva.

A helyi választási bizottságon kívül, mely az 1919. évi december 19-én kelt és az állandó választói névjegyzékekről szóló törvény (T. és R. t. 663. sz.) szerint van megszervezve, a választások végrehajtására hivatottak még a következők:

1. Kerületi választási bizottság az egyes községekben.
2. Országos választási bizottság a Polgári Igazgatásnál Užhorodon.
3. Kerületi választási bizottság vezetői a választásokat a községekben.

Az illető községben megállapított választási helyiség és ugyanannyi kerületi választási bizottság, mely közül az egyik a képviselőházba és külön a szenátusba való választás részére.

A kerületi választási bizottság tagjai a választási pártok képviselőiből állanak. Minden pártból annak meghatalmazottja hűvez egy-egy képviselőt és egy-egy pótlagot, ha csak kettő vagy három választópárt van, akkor két-két tagot és két-két pótlagot.

A választási pártok, melynek jelöltje a képviselőházba vagy a szenátusba, felhívának, hogy meghatalmazottai által legelőbb 14 nappal a választás előtti nevezze meg a (főszolgabíró) hivatalnál (Užhorod és Mukács városokban a zászlósi hivatalnál) képviselőjelöltjeit és annak helyetteseit a kerületi választási bizottságokba, a képviselőházba illetve a szenátusban való választásukra.

Amennyiben valamely párt idejekorán nem nevezte meg képviselőit, úgy a politikai hatóság maga nevezheti ki azért a pártot a tagokat és pótlagokat.

Az országos választási bizottság van hivatva arra, hogy elrendezze a jelöltlistákat és megjelölje a székfoglaló (összeszámláló) sorát.)

Tagok a választási pártok meghatalmazottai. Ha több mint 10 választási párt van, akkor a belügyminiszter hűvez 10-12 tagot és ugyanannyi pótlagot a választási pártok meghatalmazottjaiból és azok helyetteseiből.

A választásokat a Nemzetgyűlésbe az állandó választónévjegyzékek alapján, melyeket az 1923. dec. 15-én megkezdett kiigazítással lettek megállapítva, adják meg. Ezen névjegyzékek 14 napon keresztül egészen 1924. év február hó 29-ig a _____ i községi hivatalnál megtekinthetőek köznapokon _____ óráig, szombaton mindig a déli órákban is és vasárnap déli 8-12 óráig.

A névjegyzékbe mindenkinek joga van betekinteni és abból másolatot vagy kiírást eszközölni, amennyiben ezzel másokat ugyanezen jog gyakorlásában nem gátol. Ezen rendelkezések szabályos megtartása felett a helyi választási bizottság tagjai örököndek.

A választási pártok kötelezve vannak 2-2 példányban beadni a jelöltlistájukat a képviselőházba valamint a szenátusba való választáshoz legkésőbb 1924. év február hó 24-én déli 12 órájáig az országos választási bizottságnak a Politikai igazgatásnál Užhorodon.

A jelölt listáknak idejében való elrendezése érdekében felszólítottak a választási pártok, hogy megbízottjuk a jelölt listát személyesen adja át az országos választási bizottság elnökének úgy, hogy ő azonnal figyelmeztethessen az esetleges alaki hibákra.

Senki sem jelölhető a nemzetgyűlés mindkét házába.

Hogy a jelölt lista érvényes legyen el kell lennie látva oly választóknak legkevesebb száz hivatalosan hitelesített aláírásával, kik Podkarpatszka Rusz valamely községének választási névjegyzékében benne vannak. A választó aláírásánál megjelölendő a község, melynek választói névjegyzékébe a választó fel van véve. Az aláírásokat hitelesíti a jegyző, a bíróság vagy a politikai hatóság. Az aláírónak elhalálozása az aláírás visszavonása vagy választójogának elvesztése nem befolyásolja a jelölt lista érvényességét.

A jelölt-listának tartalmaznia kell:

1. A párt megjelölését
2. A jelöltek vezetési- és etnonóvát, lakását és foglalkozását. Minden jelölti sorrendje arab számjegyekkel jelölendő meg.
3. Megjelölését a párt meghatalmazottjának és helyettesének, azok pontos címével. Ha nincsenek megjelölve, akkor az első aláíró véteik a párt meghatalmazottjának és a második és további helyeken aláírottak az ő helyetteseinek. A jelöltek nem lehetnek a párt meghaltjai vagy azok helyettesei.

A párt-jelölthet a képviselőházba legelőbb 12, a szenátusba legelőbb 6 személyt.

Ezen hirdetés a községben és az összes telepeken nyilvános helyen 14 napra kifüggesztendő.

_____, 1924. évi február hó 16-án.

Kifüggesztve 192 _____

Levéve _____

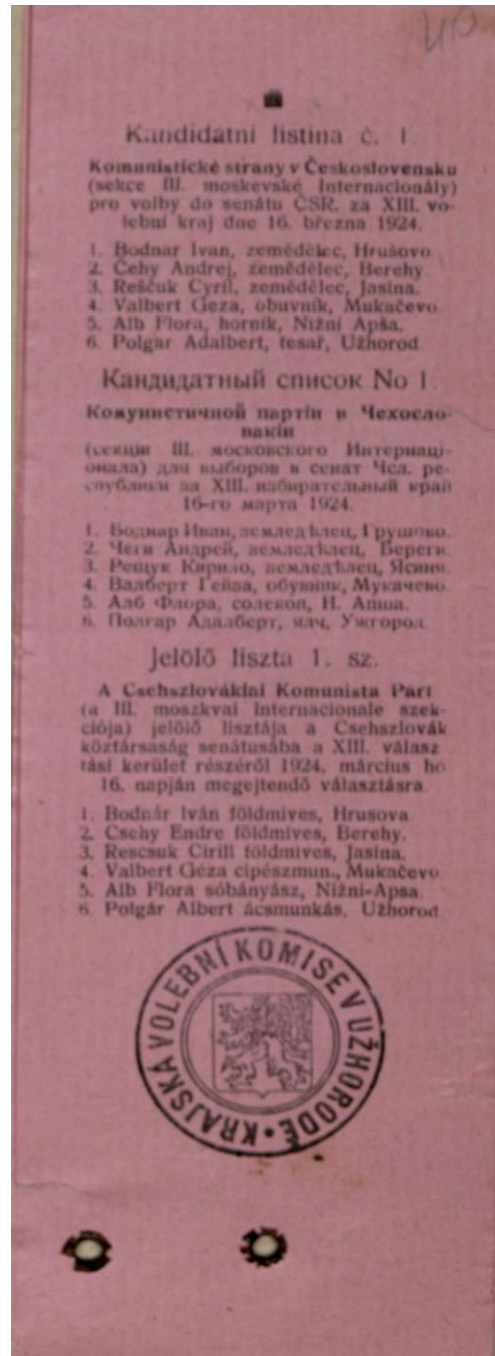
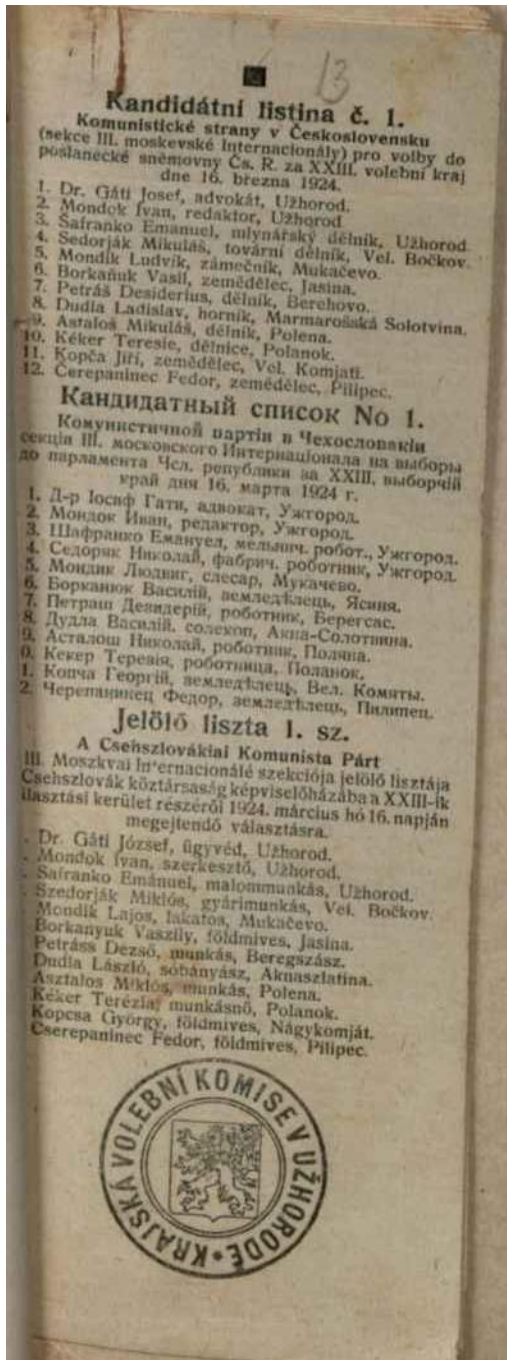
Főszolgabírói hivatal

a hivatal főnöke.

Közvetlen Hivatal	
1924. február 16.	
Bejuttatott	11.334
Előzetes	16.122
Összes	

5

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

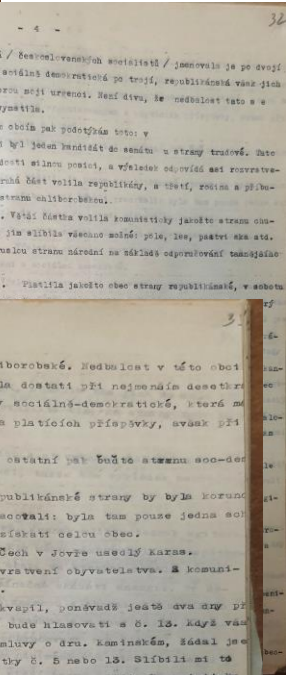
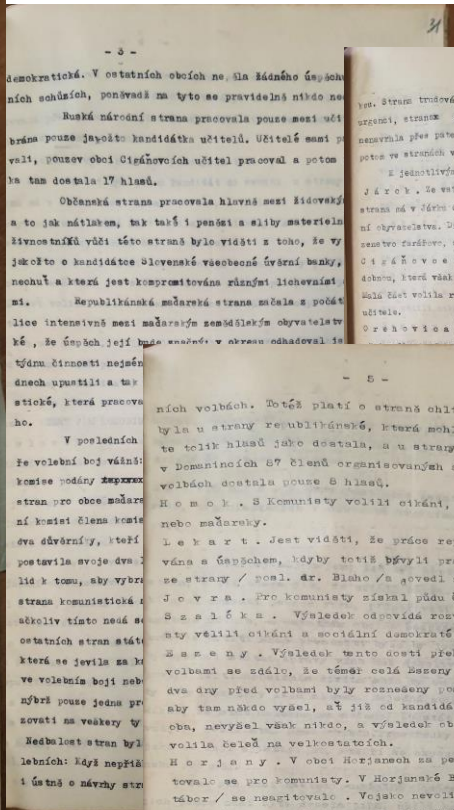
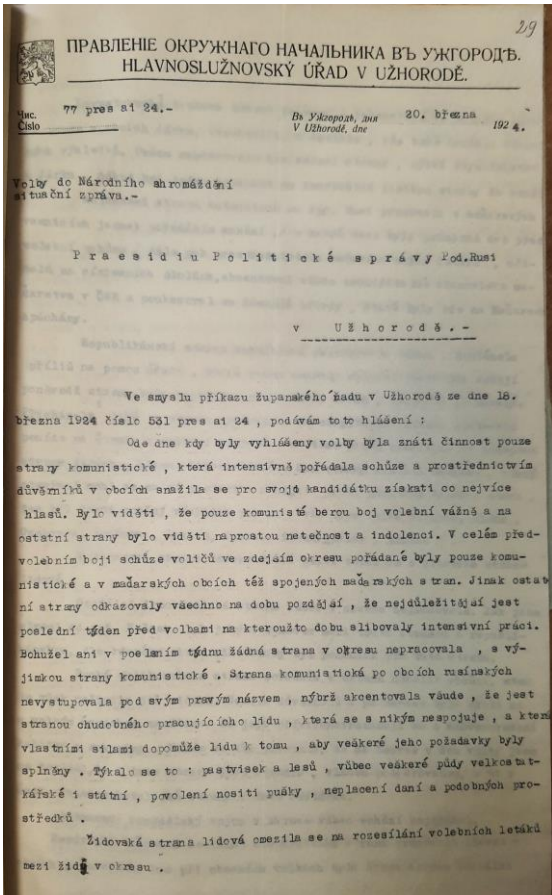
Кандидатський список № 1 (Комуністичної партії Чехословаччини) з виборів до сенату і парламенту ЧСР.

Листівка чеською, руською (місцевою) та угорською мовами.

16 березня 1924 р.

ДАЗО. Ф. 15, оп.3, спр. 1261, арк. 40

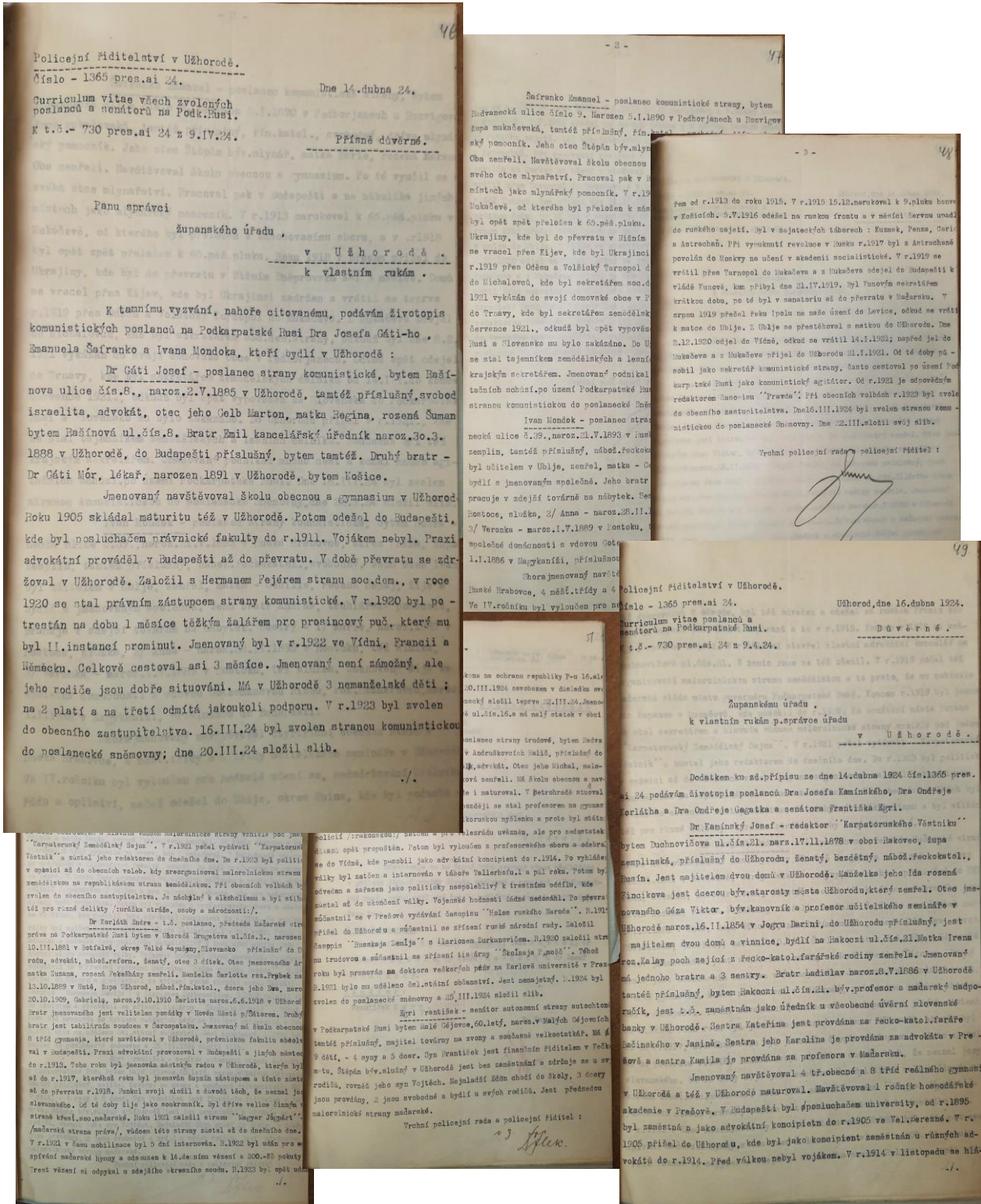
ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Окружне управління в Ужгороді - Президія Політичного управління Підкарпатської Русі в Ужгороді. 20 березня 1924 р., м. Ужгород

Окружне управління в Ужгороді повідомляє про ведення передвиборної кампанії в селах Ужгородського округу наступними політичними партіями: КПЧ, Єврейською народною партією, Карпаторуською трудовою партією, Автономною партією автохтонів на Підкарпатській Русі, Європейською землеробською партією, Республіканською землеробською партією, Автономним земледільчим союзом, Незалежною угорською соціал-демократичною партією, Руською національною партією, Громадянською партією та Республіканською угорською партією. Їхні «уповноважені» проводили в селах округу збори та зустрічі з виборцями з метою отримати якнайбільше голосів за своїх кандидатів на виборах. Більшість партій, за винятком комуністів та угорських організацій, поставилися до передвиборчої кампанії легковажно і байдуже. У повідомленні аналізуються також результати виборів у наступних селах Ужгородського округу: Гомок, Лекарт, Йовра, Салока, Єсень, Горяни, Гедьфарк, Баранинці, Коритняни, Дравці, Велика та Мала Добронь, Радванка. ДАЗО. Ф. 12, оп. 1, спр. 185, арк. 29-34

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Полицейська дирекція в Ужгороді – Жупанському управлінню в Ужгороді.
(Два повідомлення від 14 та 16 квітня 1924 року).

Біографії депутатів та senatorів на Підкарпатській Русі.

У повідомленнях наводяться біографічні дані наступних політичних діячів:

1. Д-р Й. Камінський, 2. Д-р Еге. Корлат, 3. А. Гагатко, 4. Ф. Егрі, 5. Ем. Шафранко, 6. І. Мондок, 7. Й. Гаті.
- ДАЗО. Ф.12, оп. 1, спр. 185 арк. 46-51

**Михайло ДЖАХМАН: ФОНДИ ЗАКАРПАТСЬКОГО
ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ ТИВОДАРА ЛЕГОЦЬКОГО представляють...**

Годъ изданія IV. Ужгородъ, 2-го марта 1924. Номеръ 5.

КАРПАТО-РУССКІЙ ВѢСТНИКЪ

Официальный органъ Республ. Земледѣльской Партіи въ Подкарп. Руси.

Редакция и администрація газеты: **Ужгородъ, ул. Духновичева ч. 21.**
Редакторъ: **Дръ Іосифъ Каминскій.**

Цѣны предплатъ „Карпато-русскаго Вѣстника“
На годъ . . . 30— К. На четверть года 7-50 К.
На полгода . . . 15— К. До Америки на годъ. 2 долл.
Поодинокое число 1 К.

Земледѣльцы въ одномъ таборѣ!

Въ соединеніи сила!

Голосуйте всѣ на листъ число **5**
вашей единственной русской

ЗЕМЛЕДѢЛЬЧЕСКОЙ ПАРТІИ!

Наши кандидаты въ парламентъ:

1. **Василій Щерецкій**, земледѣлецъ и военный инвалидъ (Н.-Верецьки),
2. **Дръ Іосифъ Каминскій**, владѣтель винницы, редакторъ, подпредседатель Цент. Русской Народной Рады (Ужгородъ),
3. **Дръ Петръ Петригалла**, староста города Мукачево, гл. жупный лѣкаръ,
4. **Василій Величко**, земледѣлецъ, староста города (Хустъ),
5. **Павель Сидоръ**, земледѣлецъ, секретарь нашей партіи (Мукачево),
6. **Василій Такачъ**, земледѣлецъ (Вел.-Севлюшъ),
7. **Петръ Коцака**, земледѣлецъ (Калникъ),
8. **Николай Катеринюкъ**, земледѣлецъ (Рахово),
9. **Андрей Кухта**, земледѣлецъ, староста (Середное),
10. **Василій Ильтю**, земледѣлецъ (Доробратово),
11. **Николай Рещукъ**, земледѣлецъ (Ясень),
12. **Петръ Токаръ**, земледѣлецъ (Нягово).

У фондах Закарпатського обласного краєзнавчого музею ім. Тиводара Легоцького помітне місце займає збірка агітаційних передвиборчих матеріалів 1924 – 1939 рр. Вона нараховує близько 50 оригінальних музейних предметів на дану тематику, не враховуючи періодичних видань. Умовно їх можна поділити на політичні передвиборчі плакати, програми партій, брошури, листівки, кандидатські списки та передвиборча агітація у періодичних виданнях того часу.

Найповніше представлені матеріали популярних на той час партій у регіоні: Християнська народна партія (Руська хліборобська (землеробська) партія), Автономний землеробський союз, Карпатська трудова партія, Комуністична партія Чехословаччини (КПЧ), Соціал-демократична партія Чехословаччини, Аграрна партія та ін. Також у збірці є передвиборчі агітаційні матеріали, які представляли угорську та єврейську спільноти краю.

Не давайте ни одного голоса
обманщикамъ-коммунистамъ!

Голосуйте только на **№ 5**
кандидатскій списокъ

Республиканской
Земледѣльской партіи.

Передвиборча агітаційна реклама Республіканської землеробської партії Підкарпатської Русі в газеті «Карпато-Руський вісник». 1924 р.

Читайте тѣмъ, которые читати не умѣютъ. — Передавайте изъ рукъ въ руки!

Каждый русскій человекъ,

который ТРУДИТСЯ на землѣ,
который ТРУДИТСЯ съ плугомъ,
который ТРУДИТСЯ съ косою,
который ТРУДИТСЯ съ топоромъ и пилою,
который ТРУДИТСЯ въ фабрикахъ, баняхъ и на заводахъ,
который ТРУДИТСЯ на желѣзныхъ дорогахъ,

Каждая русская женщина,

которая ТРУДИТСЯ въ домашнемъ хозяйствѣ,
которая ТРУДИТСЯ съ серпомъ и сапою,
которая ТРУДИТСЯ надъ воспитаніемъ дѣтей.

каждый, кто ТРУДИТСЯ руками или умомъ,
каждый, кто ТРУДИТСЯ и живетъ своимъ ТРУДОМЪ,

при выборахъ въ парламентъ и сенатъ въ недѣлю
16-го марта 1924 г. отдасть свой голосъ только

Карпаторусской Трудовой Партіи

съ числомъ 3.

Типографія Школьной Полици, Ужгородъ.

Політична агітаційна листівка Карпаторуської трудової партії на виборах до чехословацького сенату та парламенту. 1924 р.

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Читайте и передавайте з рук до рук,
з хижѣ до хижѣ, из села до села,
од Русина до Русина!

Лист до моих братов русинов хлѣборобов.

Книгопечатня Акц. Тов. „Унію“ в Ужгородѣ.

ЛИСТ ДО МОИХ БРАТОВ РУСИНОВ ХЛѢБОРОБОВ.

Читайте и з рук до рук давайте.

**Русьній хлопе, руська жоно, русьній
паробче и руська дѣвко!**

Слушайте, что Вам скажем. Слушайте як Божого слова, бо тото є Божое дѣло, од людей нещастя одвертати!

Коли не хочете мотуза собѣ на шею, коли не хочете ще большоѣ бѣды як до теперь, коли не хочете марне пропасти, то опамятайтеся поки час, поки не выбила ще послѣдня година.

Тотѣ, котрым Вы вѣрили, запродали Вас! Тотѣ, котрѣ самѣ себе, як Вашѣ приятелѣ величали и котрых всѣ паны перед народом так дуже хвалили, злакомилися на Юдин грош и

14

лиши в тот день колыску и йди добывати
долѣ для Твоеѣ маленькоѣ дѣтины! Станьте
ведно як скала, а руська правда побѣдит.

Русине знай, ож на Подкарпатской Руси
єсть лиш одна народна партія, а то руська хлѣ-
боробьска партія и лем на ню маєш голосовати.

Най Бой благословить наш край и наш
руський народ!

А теперь Вас всѣх моѣ брата и сестры:
руськѣ хлопы, руськѣ жоны, руськѣ паробки и
руськѣ дѣвчата красно та любовно поздравляю

ваш щирый брат

Иван Мовчак
русин-хлѣбороб.

Залѣся, 16 фебр. року
Божого 1924.

Політична передвиборча брошура Руської хліборобської
(землеробської) партії «Лист до моїх братів хліборобів». Ужгород. 1924 р.

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

РОЧНИК XXV Теofil Syrotiuk, hl. sluznyj, županskij úřad VelkySevljuš

фeбpуapа 1924. p. ЧИСЛО 8

СВОБОДА

(ПЕРЕЖЕ „НАУКА“)

НЕЗАВИСИМА, БЕЗПАРТІЙНА, КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНА І ТОРГОВЕЛЬНА ГАЗЕТА ПОДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ.

ВЫХОДИТЬ РАЗ НА ТЫЖДЕНЬ В ЧЕТВЕРЬ.	АДРЕС РЕДАКЦИИ И АДМИНИСТРАЦИИ СВОБОДА (SVOBODA) УЖГОРОД, Капитульская ул. 11. ♦ Духовная ул. 12.	Презплата: на рок ... 40 Кч. на границу ... 60 „ до Америки 3 дол. ПОДНОЖНОЕ ЧИСЛО 1 КЧ.	ЗА ОБЪЯВЛЕНІЯ ПЛАТЯТСЯ: За 1 стр. ... 1800 Кч. „ 1/2 „ ... 130 „ „ 1/4 „ ... 820 „ „ 1/8 „ ... 70 „ „ 1/4 „ ... 420 „ „ 1/8 „ ... 40 „ „ 1/8 „ ... 220 „
------------------------------------	---	--	--

8 РУСИНЫ, ХРИСТИАНЕ!

Голосуйте лиш на РУСЬКУ ХЛѢБОРОБСКУ ПАРТІЮ! Честный русин не подпоруе ворогов своеѣ церкви и своеѣ народности!

Клир и политика.

Без всякого особногo интереса, токмо из горячeй любви ко всему своему подаваю сесѣ рядки. Не може ни один брат коллегa за мало цѣнити важность времени, и одступити от напрямy едино вывести могучого из глубины опасности. Мы священники привыкли ид тому, обы все другий экспонався за нас, а готовѣ плоды на золотом блюдѣ нам на стол ставив. Мы протестуеме, мы маеме здоровѣ

туциѣ каритативнѣ убѣжище и пр. Далѣе еще много духовноѣ працѣ а успѣха мало. Аж отколи на теренумѣ, гдѣ суть нападаны, боюють, полѣпшаються обстоятельство. Из другоѣ стороны примѣр Бельгii и Нѣмечины голосно говорять, что принесе участь клира в политикѣ. Далѣе: во Голандii, у краю Troelstr-и, вождя интернациональной социалдемократиѣ, духа покровкар-

(Лука 16. гл.) кто oportune-improptune не проповѣдуе Христа распятого.

Со найлѣпшой надѣею во здоровый розсудок духовников подаем сii рядки, а во послѣдней хвилѣ прошу всѣх со братскою любовію: Горѣ до працѣ! Еще много можно сохранить!

Л.

ПРИМѢТКИ.

Опят продають наши лѣсы. Аграр-

листа наша побѣдила. И вѣруеме, что побѣдит, бо народ наш вже не дастся так легко зловити чужим и агитаторами, для чужих цѣлей, против своих интересов! Свой до своего!

Вожды аграрников довогo-двогo вадились меж собою, никак не знали порозумѣтися, аж кто из них мае быти першій. Балог Юрко каже, что он селянин, Каминскій опять хвалитися, что быв вождом партиѣ, но приходитъ Петригала и „дугторі“ же прецѣнь он найкорше продаѣся аграрникам. И коли ще сяк и недовадилися, приходитъ Франкенбергер и

Передвиборча агітаційна реклама Руської хліборобської (землеробської) партії в газеті «Свобода». 1924 р.

Земля наша мати!

РУСЬКА НИВА

УРЯДОВА НОВИНКА РУСЬКОЇ ХЛѢБОРОБСЬКОЇ (ЗЕМЛЕДѢЛ.) ПАРТІИ.

<p>ВЫХОДИТЬ: ТРИ РАЗЫ НА ТЫЖДЕНЬ.</p> <p>АДРЕС: „Руська Нива“ (Ruska Niva) Ужгород, ул. Капитульская число 9. ЧИСЛО ТЕЛЕФОНУ 219.</p>		<p>ПРЕДПЛАТА:</p> <p>На рок ... 30 Кч. На пов рока ... 15 „ За границу ... 40 „ В Америку на рок ... 2 Дол.</p> <p>Едно число 60 гел.</p>
---	---	--

РОК V. Ужгород, дня 4-го марта 1924. ЧИСЛО 11.

8 РУСИНЫ ХЛѢБОРОБЫ!

Голосуйте на листу Руської Хлѣборобської Партіі! Наші листы будутъ мати число 8 и знак: ■■■■■ ■■■■

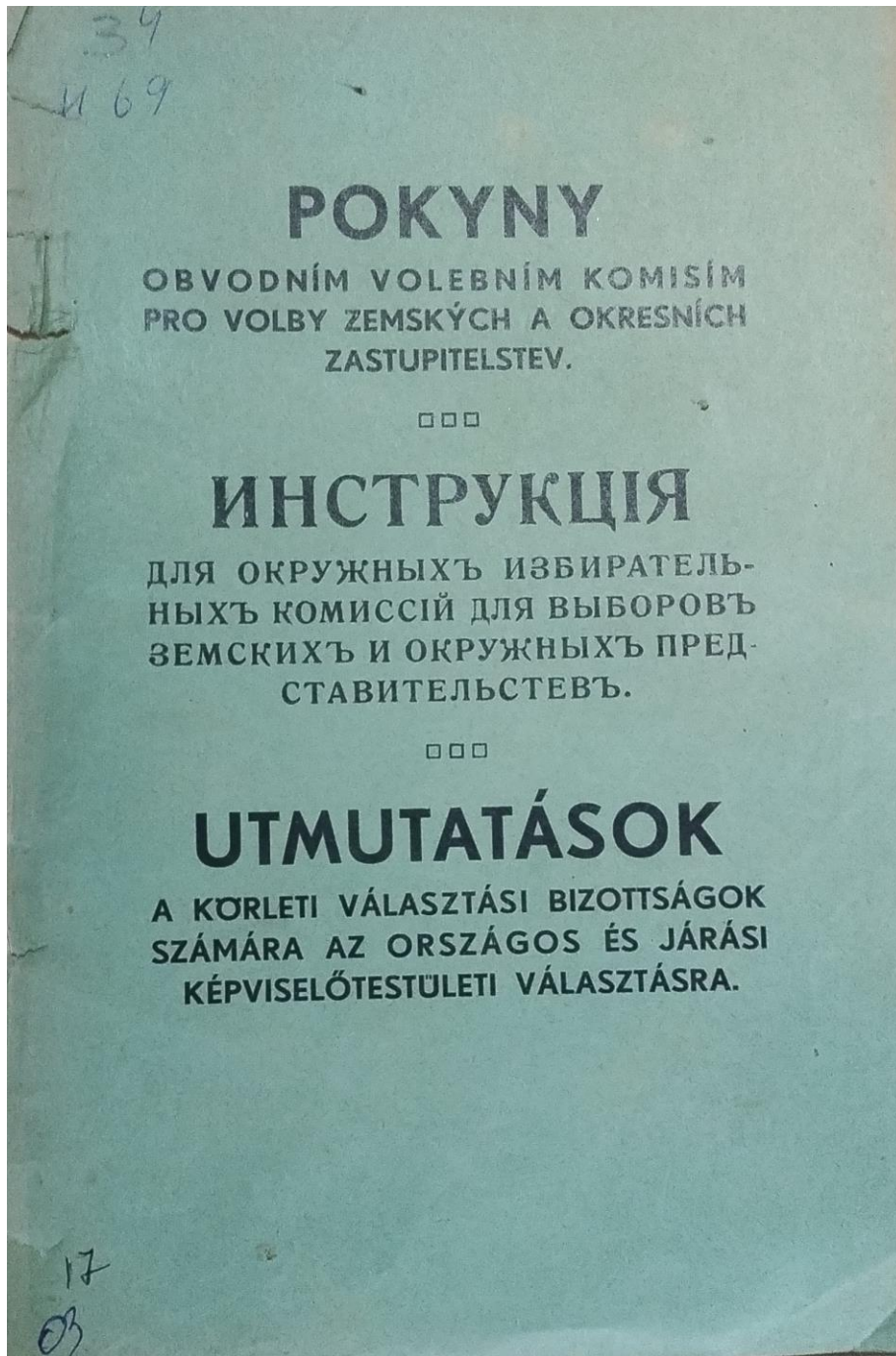
Не давайте себе баламутити!

ВЫБОРЫ И БРАТЯ ЧЕХИ. Кандидаты руської хлѣборобської партіі на послов до народного згромадження в Празѣ.

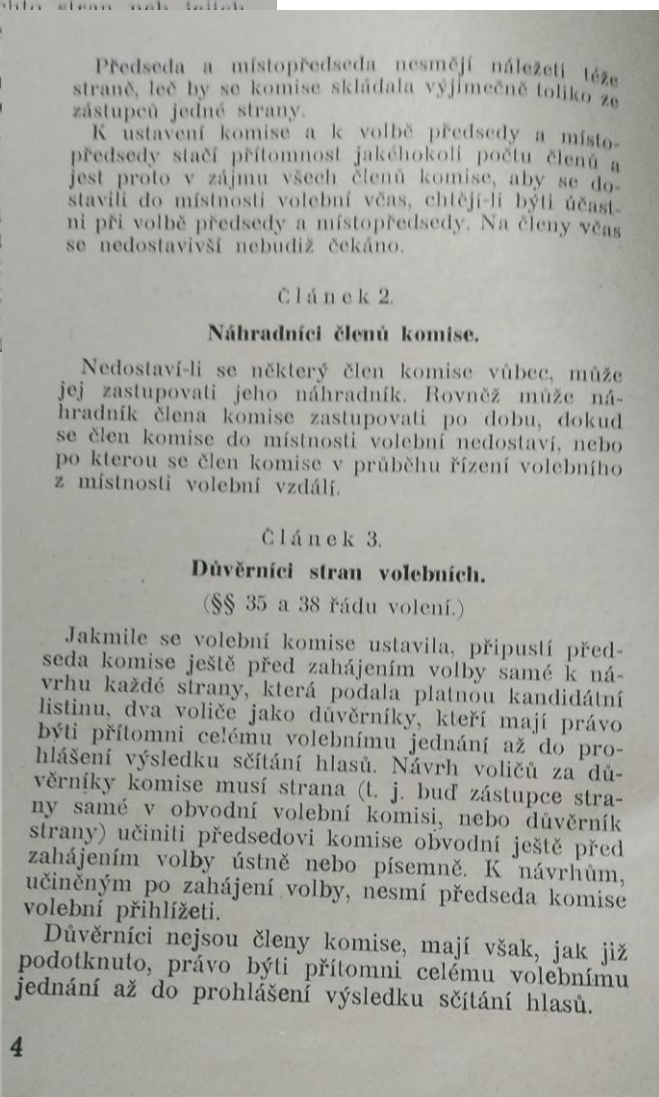
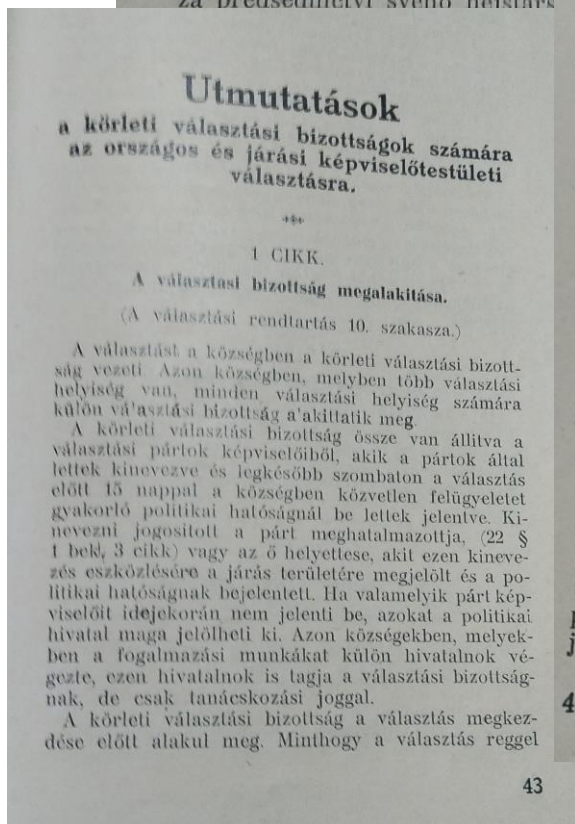
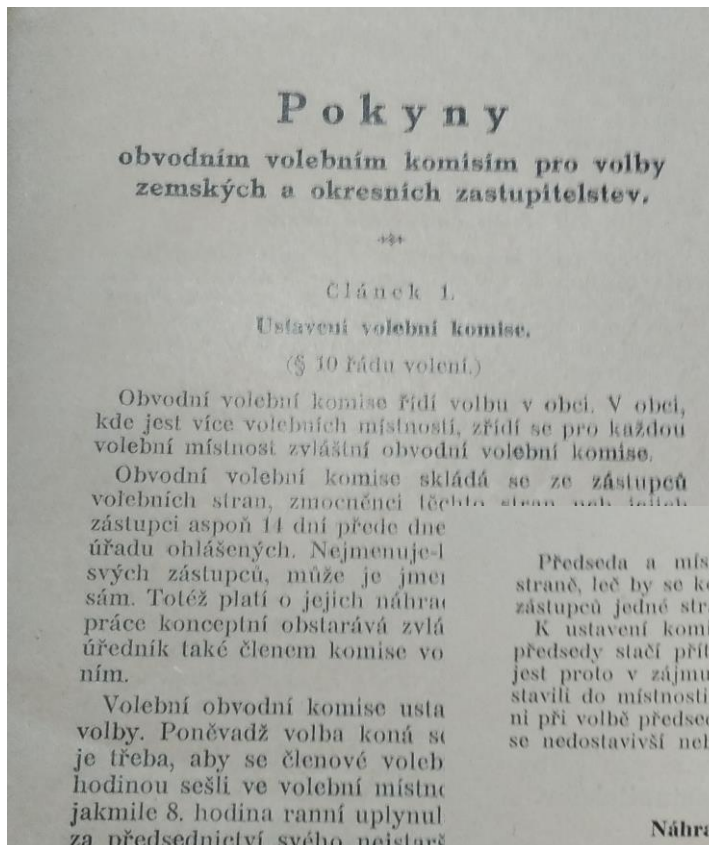
Дня 16. марта выбере наша мала

Передвиборча агітаційна реклама Руської хліборобської (землеробської) партії в газеті «Руська Нива». 1924 р.

**Марія ЧОРНІЙ: СЕКТОР КРАЄЗНАВЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«КАРПАТИКА» Наукової бібліотеки Ужгородського
національного університету представляє...**

Довідник про процедуру виборів на основі законодавчих норм і приписів.
Видання трьома мовами (*чеською, руською (місцевою), угорською*).
Для місцевого населення, яке вперше проходило досвід участі у виборчих
процесах – це свого роду повчальна методичка.

У виданні довідково й популярно розкрито основні аспекти виборчого процесу, професійні обов'язки членів виборчих комісій та інше.

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

кахъ, въ которыхъ этотъ или другой избиратель записанъ. Такое лицо не можетъ быть допущено къ голосованію въ общинѣ, въ которой записано въ постоянные избирательные списки.

2. Отдача голосовъ.

Раньше отдать голоса члены комиссіи, а также и остальные избиратели въ такомъ же порядке, какъ доставились въ избирательное по слѣдующимъ способамъ:

Обводная избирательная комиссія рѣшаетъ, что лицо, которое хочетъ голосовать, является ли избирателемъ въ избирательномъ спискѣ записано и съ избирателемъ тоже. Съ этой цѣлью возьметъ избирательная въ общинахъ, гдѣ были избирателямъ вѣдомыя списки, отъ избирателя притимачійный листокъ и прочтаетъ изъ него число избирательнаго списка и имя и фамилия избирателя, чтобы избиратель могъ быть въ обоихъ копійхъ избирательнаго списка можно было удостовѣриться, если не возраженія противъ тождественности или противъ его голосованія (гл. 12.). Въ техъ случаяхъ, не были даны легитимачійные листки, отняты отъ избирателей, а также и листки о голосованіи — дѣйствительные и недѣйствительные — конверты и оба списка голосованія, а въ случаѣ и доклады о избирательномъ правѣ отдѣльныхъ избирателей, которые были комиссіи предложены (смотри гл. 11. и 12.), должны были обводной избирательной комиссіей запечатаны и уложены въ сельскомъ урядѣ. Къ этимъ избирательнымъ актамъ не могутъ быть приложены избирательные списки.

Глава 19.

Составленіе результатовъ выборовъ въ общинахъ съ нѣсколькими избирательными помѣщеніями.

(§ 44., отр. 2. порядка о выборахъ).

Въ общинахъ, въ которыхъ имѣется нѣсколько избирательныхъ помѣщеній, вложить каждая обводная избирательная комиссія отдѣльно въ конвертъ протоколы о выборахъ, а во второй кон-

которые голосовали въ этой общинѣ, если они и записаны въ постоянные избирательные списки другой общины, не могутъ быть зачислены въ число избирателей, имѣющихъ право голосованія въ этой общинѣ; но зачисляются въ число избирателей, которые дѣйствительно въ голосованіи приняли участіе.

Глава 17.

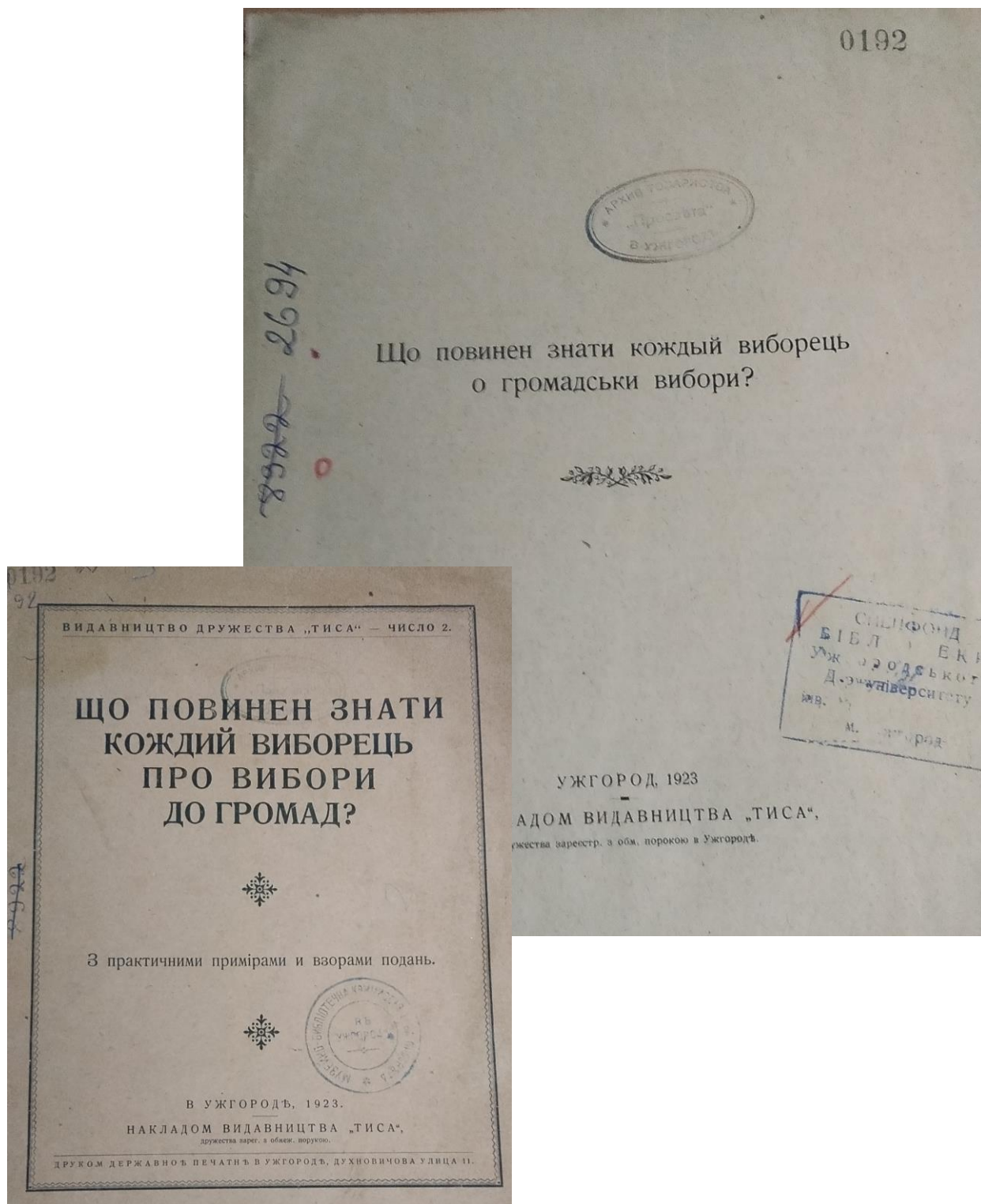
Протоколъ о выборахъ.

(§ 43. порядка о выборахъ.)

О теченіи и результатѣ выборовъ составятъ избирательная комиссія немедленно протоколъ. Въ протоколъ необходимо записать: а) членовъ обводной избирательной комиссіи, б) ставителя уряда и мужей довѣрія, в) результаты выборовъ, г) эвентуально прекращеніе рѣшенія избирательной комиссіи обоснованіемъ, а также и важныя касающіеся производства выборовъ, д) итоги съ приведеніемъ итога голосовъ отдѣльнымъ партіямъ. Въ итогѣ приведены голоса, признанные дѣйствительными избирательной комиссіей; итогъ не съ голосовъ долженъ быть приведенъ. Къ записи избирательныхъ партійныхъ голосовъ, а также и дополненію протокола, если будетъ кандидовати больше, какъ въ главѣ 16. о протоколахъ голосо-

протоколъ должно быть ясно указано, кто членъ избирательной комиссіи, его имя и предствитель надзирательнаго помѣщенія записаны, сколько избирательное право, сколько избирателей и женщинъ, сколько въ выборахъ приняло участіе, и сколько изъ

ВИТОКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Практична методичка для виборця. Видання у доступній формі роз'яснює права і обов'язки виборців, їхню відповідальність за вибір та голосування як важливі суспільно-політичні дії, що відбувалися в житті тогочасних громадян уперше.

Вступ.

Закон про вибори до рад громадських виданий дня 31. януара 1919 року под числом 75. збору законів и розпорядків нашої Републики обов'язує також и на Подкарпатской Русі. Тим самим перестав обов'язувати старий мадярський закон.

На Подкарпатской Русі буде сей закон обов'язувати так довго, доки Сейм наш не ухвалить окремого виборчого закона до рад громадських.

На яких засадах опирає ся новий закон?

кандидатів, котрі поставили и згодили урядови под'їтичнї партіи або якась виборча група а виборець мусить голосувати лише на одну з тих ліст. А хотьби на тій лістї и була яка особа, котрої виборець не хотїв би, то не вольно тої особи вичеркати, а зглядю такє вичеркненя не має значїня и голос буде важний и для того кандидата, котрий був на лістї перечеркнений.

Хто має право виберати?

Виборче право має кожний горожанин нашої Републики без ріжницї пола (ци муж ци жона), котрий є записаний до сталих виборчих списків в громадї.

Виборче право вояків.

Новий закон дає виборче право також и воякам. Вояки мають право голосувати до рад громадських в той громадї, в котрої сповняли службу в день вложеня виборчих списків, то є дня 15. юнія або 15. децембра даного року.

Кого мож виберати?

Виберати на члена громадського представництва мож тих мужчин або тї женщины, котрі:

- 1) мають виборче право в тої громадї, значить є записани до виборчих списків тої громади,
- 2) мають 26. лїт в день виборів

14

Внутр кождої групи є вибрані за членов гром. заступництва кандидати послї порядку, як є наведені на лістї кандидатів, одповидно до числа голосов припадаючих та дотичну групу. Прочи кандидати суть в том порядку заступниками.

В першом нашом примірі кандидувала кожда виборча група по 24 особи. Членами гром. заступництва будуть в першій групі А лиш перших 12 кандидатів, у групі Б лиш перших 7 кандидатів, у групі В лиш перших 5 кандидатів, прочи кандидати будуть заступниками. Група А буде їх мати 12, група Б 13, а група В аж 15.

Тут не обов'язує якийсь припис, щоби група вислала до гром. заступництва лиш только заступників, колько вносить половина числа членов гром. заступництва вибраних дотичного групою. Заступників мусить быти найменше только, колько вносить половина членов заступництва кождої групи. Чим меньше мандатов припаде на докотру групу, тим больше заступников будуть мати вибрані члени. Розумієся если група кандидатів вибрані только кандидатів, колько членов гром. заступництва маєся вибрати.

Колиби на докотрої лістї кандидатів было больше кандидатів як се дозволяє закон (то єсть лиш о половину больше як число членов гром. заступництва вибратися маючих), тоді на сесю надвишку не звертаєся уваги. Отже, як вибираєся 24 члени гром. заступництва, то мож на лістї умістити лише 36 кандидатів.

Вибори послї засади релятивної більшости.

В громадах до 700 жителейв одбуваються вибори послї засади релятивної більшости. То значить, що вибраними стають в тих громадах кандидати тої виборчої групи, котра одержала найбільше число голосов, а при вибори старости, подстарости, гром. рады и комісії котра достала больше як половину голосов.

Тому в громадах таких (до 700 жителейв), де меньшость побоюєся, що не досягне заступленя, може найменше десята часть виборців жадати у громадського уряду до вісім днів од дня вилуженя виборчих списків рахуючи, щоби вибори были переведенї по засадї розмірного заступленя.

Основою до роздїлу мандатов є тот ліста кандидатів, котра была оголошена в громадськом урядї. Колибы отже на картцї голосоває были якийсь одхилення од тої лістї то на се не звернеся уваги.

Виборчий протокол.

О вибори списуєся протокол. До него записуєся имена членов виборчої комісії, заступника надраючого уряду, довірників, почат и конець виборів, всї ухвали (рішеня виборчої комісії в коротким утинованем, дальше вислїд виборів и способ, в який было переведено роздїленє мандатов.

Протокол мають подписати члени виборчої комісії и довірники партій.

Протокол має вести громадський урядник, як є членом комісії

право голосувати, значить, голосування рівне, богатиї людина, я. Дальше безпозначить, є прямо вибрани тайно ня, вло-

є також лісти що виберати, а лісти

10

2. Вибор голосуванем.

Перед приступленем до голосуваня має виборча комісія вибрати з поміж себе значайною більшостию голосів председателя и его заступника. Мусить быти присутних найменше половина всїх членів виборчої комісії. Голосують лише значайні члени комісії а не члени заступники. Председатель голосує только при рівности голосів.

Староста - переає комісії недоручени виборчи легитимаци и картки з конвертами. Комісія переглядає виборчу судину (урну) чи є порожня, а потом зачинає ся голосуванє. Насамперед дають свої голоси (картки) члени комісії, а лиш потом другі виборці.

До виборчого локалю (містности) мають приступ лиш виборці.

Порядок має удержати виборча комісія. Кожний виборець по оданю картки має виборчий локал опустити. Агитувати у виборчом локалю не дозволено.

Виборці мають самі одєи за другим приступати перед виборчу комісію и передати председателю свою виборчу легитимацию.

Председатель перечитає голосно число легитимаци, имя виборця и зачекає, чи не зробить хто замїтов.

В тих громадах, в котрих не видаєся легитимационних карт, має виборець сказати свое имя и число дому, в котром живе и пїсля того виглядає ся у виборчом спису, чи тей виборець є там заведений. Коли комісія виборця не знає, може жадати од него якоїсь письменної легитимаци (карта приналежности, метрика народження і т. п.), в гро-

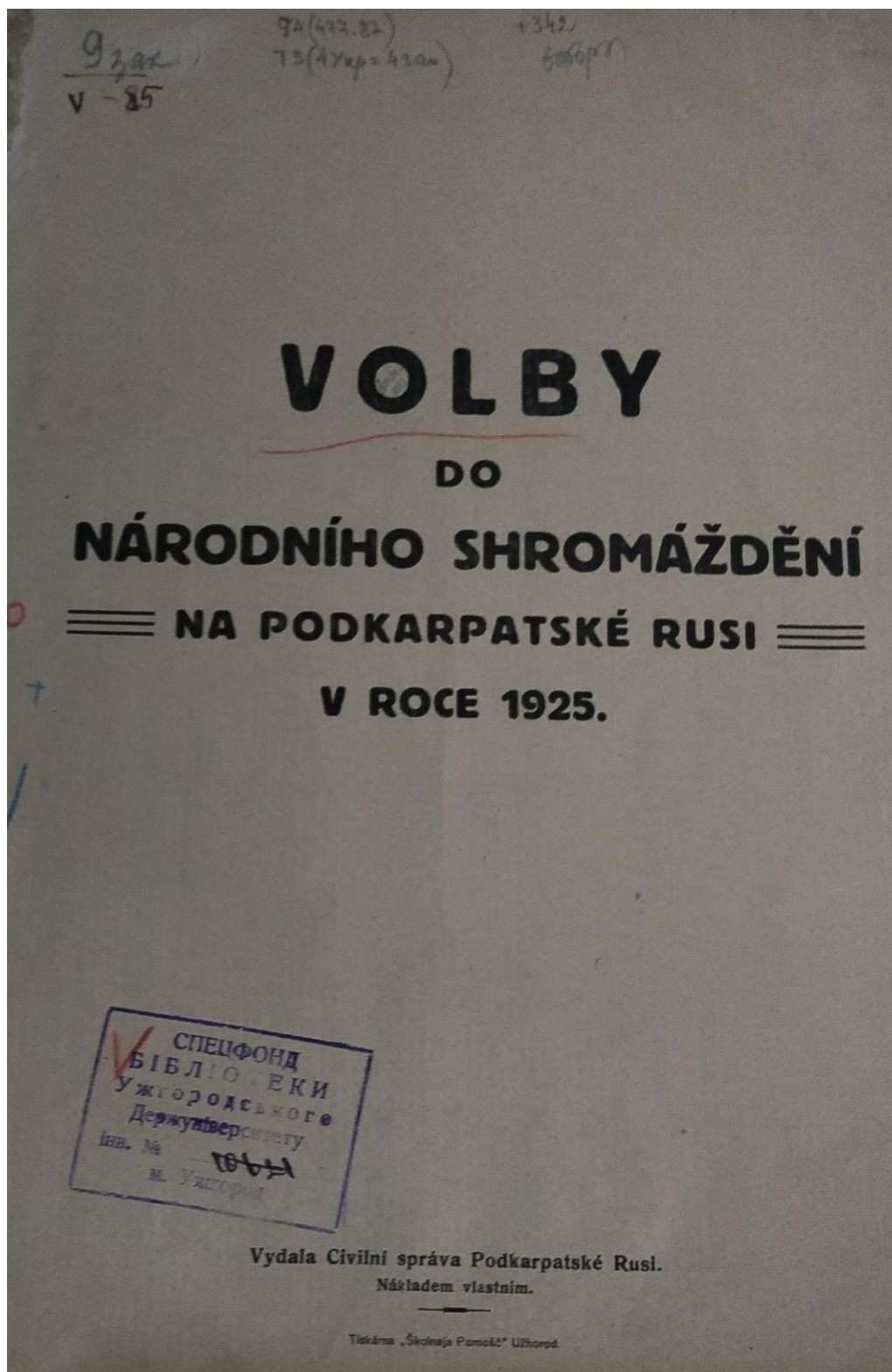
мадах з меньше як 1000 жителейв вистарчить свидѣство двох виборців, коли нема под рукою письменних документів.

Право голосувати мають всї виборці вписанї до виборчих списків. Але, як хто предложит виборчої комісії урядовий доказ на то, що виборець в день вибору не є нашим державним горожанином, стратив право свободно розпорядити своїм майном, або правосильним росудом суду був засуджений за такой злочин, провину або проступок, за котрий тратить ся виборче право до громад, або що є в примусовой роботни, або що є записаний одночасно и в инших громадах до виборчих списків, і що в иньшій громадї вже голосовав в дни, од котрого не минув ше одєи рок, або як хто предложит рішенє виборчого суду, що горожанин неправно є записаний до виборчих списків, тоді той виборець не саміє быти допущений до головања.

Замїти тоті мають робити лиш члени комісії або довірники партій але то лише доти, доки виборець не вложив своєї виборчої картки до виборчої судини. Також рішенє виборчої комісії, чи дозволює голосувати чи нї, мусить стати ся перед вложенем картки.

Як голосують слїпї?

Кожний виборець мусить голосувати сам особисто. Лише слїпї мають оддавати голоси в супроводї виборця, з котрим разом живють у спільном господарстві. Ті проводники помагають

Видання посібників про правила виборчої процедури, професіоналізм та відповідальність державних і партійних службовців, громадських активістів, права та обов'язки учасників виборчих процесів ставав уже нормою і в подальші роки.